

FRASEOLOOGIA JA SÕNARAAMATUD*

KATRE ÕIM

Artikli eesmärgiks on 1) kirjeldada lühidalt, kuidas käsitletakse eesti fraseoloogiat eri tüüpi sõnastikes; selgitada, mil moel väljendeid sõnastikest leida; 2) otsida kognitiivse keeleteaduse vaatenurgast vastust küsimusele, milline võiks olla sellise fraseoloogiasõnaraamatu ülesehitus, mis ei eelda kasutajalt kuigi täpseid teadmisi fraseologismide leksikaalse koostise ja grammatilise struktuuri kohta. Seejuures kasutan rakendusliku toena katalaani idioomide mõistelise sõnaraamatu koostamispõhimõtteid (vt Espinal 2004). Analüüsitav keelematerjal pärineb sõnaraamatutest¹ ning „Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasist” (EKFA).

1. Fraseoloogia esitamisest eesti keele sõnastikes

Nagu mis tahes muu keeleüksus võib püsiühend² olla sõnastikus sõnaartikli mingi allstruktuuri põhiüksus (allmärksõna), (näite)loendi osa, mis aitab isoleerida (märksõna leksikaalseid püsiseoseid teiste sõnadega (vt nt EVS I: 24), või märksõna. Sõnastikute erineb ka see, mil määral avatakse väljendite grammatilisi omadusi, s.t antakse nende kohta foneetilist, morfoloogilist, süntaktilist, leksikaalset, semantilist infot (Viks 2008: 247, 256).

1.1. Fraseoloogia üldsõnastikes

„Eesti kirjakeele seletussõnaraamatus” (EKSS I: 8, 9) esitletakse niisugused (idiomaatilised) väljendid, mille kogutähendus ei tulene otseselt neid moodustavate sõnade tähendustest, enamasti sõnaartikli sees, muud püsiühendid näitematerjalis (vt näidet 1). Üht noomenit sisaldava fraseologismi leiab vastava noomeni artiklist, teiste sõnade juures viidatakse põhiesituskohale. Mitut noomenit sisaldav väljend esitatakse substantiivi *resp.* käände poolest järjestuses eespool oleva substantiivi artiklis, mitut samas käandes substantiivi sisaldav väljend alfabeetiliselt esimese substantiivi juures. Substantiivita fraseologism esitatakse (eelisjärjekorras) esimese adjektiivi, numeraali või pronoomeni artiklis. Noomenita fraseologism esitatakse alfabeetiliselt (eelisjärjekorras) esimese adverbi või verbi artiklis. Põhiesituskohas juhitakse tähelepanu väljendi stiilile, tähendusele ja kasutamisele, välja tuuakse fraseologismi varieeruvad osised ja lähedased variandid.

(1) **kaigas**, kaika s. lühemapoolne jämedam kepp (hrl. löömiseks). *Kaigast andma* 'kaikaga äigama, kolki andma'. *Kaigast saama* '(kaikaga) kolki saa-

* Artikkel on seotud ETF-i grandiga nr 6147 ja riikliku programmi „Eesti keele keeletehnoloogiline tugi” projektiga „Eesti fraseologismide elektroonilise allsõnastiku loomine”.

¹ Sõnaartikleid on allpool vastavalt vajadusele lühendatud.

² Artikli eesmärk ei ole hinnata sõnaraamatute fraseoloogiakäsitlusi ega väljendivalikut; analüüsi alt jäävad välja väljend- ja ühendverbid.

ma, naha peale saama'. *Kaigast sulle!* (lüüa ähvardamise kohta). Δ **kai-kaid kodara(te)sse ~ kodaraisse ~ kodarate vahele pilduma ~ loopima ~ viskama ~ pistma**³ kellelegi v. millelegi milleski takistusi tegema, kedagi milleski segama. *Vaata ette, nad hakkavad sulle kaikaid kodaraisse pilduma.* • *..praegugi veel elu ning surma peale võitlust pidav noor vabariik kaitses end nende vastu, kes talle kaikaid kodaratesse loopisid.* (A. Jakobson) *Kuid arengule visati ka kaikaid kodaraisse – ja algul just põllutööliste poolt.* (E. Rannet)

kodar, -a s. Δ **kaikaid kodara(te)sse ~ kodaraisse ~ kodarate vahele pilduma ~ loopima ~ viskama ~ pistma** vt. kaigas.

Seletussõnaraamatu väljendivalikut järgivas „Eesti-vene sõnaraamatus” (EVS 1: 24) täpsustatakse fraseologismide tähendust ja grammatilisi seoseid:

(2) **kai|gas** <kaigas k' aika kaigas[t-, kaigas[te k' aika[id S 07> [---] ♦ *kel-lele ~kaid kodara[te]sse* v *kodaraisse* v *kodarate vahele pilduma* v *viskama*

1.2. Fraseoloogia erisõnastikes

„Eesti murrete sõnaraamatus” (EMS I: 19, 28) saavad kindlaks kujunenud püsiühendite iseseisva tähenduseta komponendid omaette märksõna. Fraseologismid, samuti rohked vormelid, emfaatilised hüüatused, tervitus-, tänu-sõnad jne koondatakse sõnaartiklis omaette tähendusrühma (vt näidet 3). Eristatakse fraseemi sõnu või sõnaosi, mida võib ära jätta, fraseemi variantide esitamine piirdub võimalikult lühikes(t)e alamärksõna(de)ga. Raskesti fikseeritavate alamärksõnade puhul koondab variandid üheks rühmaks tähenduse seletus. Püsiühendid, mis ei sobi sõna ühegi tähenduse ega tähendusvarjundiga, paigutatakse sõnaartikli lõppu.

(3) **kaigas 1.** puukepp, teivas || fig kaikaid kodaratesse ~ kodarate ~ rataste vahele loopima ~ pilduma ~ pistma ~ viskama kellelegi halba tegema `viskas `kaika kodarate vahele Kos; *temä om mulle külländ `kaikit `pilnu kōdaride vahele* Nõo [---] **3.** (pejoratiivsetes väljendites ja koloratiivsetes ühendites) `kurja `ilma `kaigas sõim Jõh; *Igavene `kaigas* (väänik, laisk) *sie mies* IisR; `kaitse`liitlased *ka, et `kaika mehed, talusid `püssi kaigast seljas* Khk; *litsikaegas* (lits) Rid

kodar hrl pl, fig jalg || *temä om mulle külländ `kaikit `pilnu kōdaride vahele* (seganud, takistanud) Nõo

„Eesti keele mõistelises sõnaraamatus” (EKMS I: X jj) ehk tesauruses koondatakse ühte mõisterühma kõik sõnad ja väljendid, mis vastava mõistega tähenduse poolest seonduvad (vt näidet 4). Keelendite iseloomustamiseks antakse mh seletusi, grammatikat, lausenäiteid ja liitsõnu. Mõne sõnaartikli lõpus esitatakse valik kõnekäände ja vanasõnu.

(4) **TAKISTAMA** ees olema, ette puutama, hagama, kaikaid kodarate vahele pilduma, kammistama, kammitssasse panema, kammitsema, keelama

³ S.o kontrollväljend.

TÜLITAMA ornama, jörssima, kaela peal olema, kaelas olema, kaigast rataste vahele pistma, kaikaid kodarate vahele viskama, kesseldama, kimlema, kimmelama, kimmeldama

„Sünonüümisõnastikust” (SS 2007: 4, 5) leiab sünonüümirea dominant-sõnaga tähenduselt sünonüümsed fraseoloogilised väljendid sõnastiku ülesehitusest tingitult vastava rea lõpust (vt näidet 5). Mõnikord osutatakse sõna *resp.* väljendi kasutamisalale või -laadile. Näited (sõnaühendid, laused) avavad või täpsustavad sõna sisu, osutavad selle kasutamispirkonnale, esinemistingimustele, sõltumusele ja leksikaalsele seostumisele. Grammatilisi seoseid näitavad umbmäärased asesõnad.

(5) **takistama** [---] kütkendama, aheldama *ülele tootlikke jõude, mõtlemist aheldama*, jalga taha (ette) panema, kanda taha panema, kaikaid kodarasse (kodaratesse, kodarate vahele) loopima (pilduma, viskama, pistma) [---] {midagi kellegi} teele veeretama, takistusi tegema, tõkkeid teele seadma, risti tee peal ees olema....

„Fraseoloogiasõnaraamatus” (FS 2000: 3, 4) esitatakse püsiväljendid märksõnadena väljendit alustava täistähendusliku või abisõna järgi (vt näidet 6). Väljendi hõlpsamaks ülesleidmiseks viidatakse selle täistähenduslikult sõnalt, harvemini abisõnalt põhiartiklile. Märksõna tähendused avatakse kirjeldava seletusega, mille aluseks on väljendi suhe sõnaliigiga. Kui märksõna iseloomustab kitsas leksikaalne seostumus, puudulik või defektne paradigma või mõni muu piirang, täpsustatakse seletust.

(6) **KAIKAID KODARATESSE (KODARAISSSE, KODARASSE, KODARATE VAHELE) PILDUMA <loopima, viskama, pistma,...>** kellegi tegevust takistama, kedagi tegutsemast takistama, kellelegi milleski takistusi tegema

„Väljendiraamatus” (VR 1998: 3, 4) esitletakse idioomid, püsiväljendid (koos variantidega), keelelised stambid ja metafoorsed liitsõnad mõistete kaupa (vt näidet 7); mõisted on tähestikjärjestuses. Sõnaraamat sisaldab väljendite tähestikulist loetelu viitega mõistetele. Väljendid järjestatakse väljendit alustava sõna järgi. Märksõnaks on kas ühe- või mitmesõnalisena vormistatud mõiste. Artikli lõpus võidakse viidata semantiliselt lähedas(t)ele artikli(te)le või sellega haakuvale artiklile.

(7) **takistama** kammitsas hoidma; jalga taha (ette) panema; kanda taha panema; kaikaid kodaratesse (kodarate vahele) loopima (pilduma, viskama, pistma); [midagi kellegi] teele veeretama; kive [kellegi] teele veeretama; ristis ees (jalus, tee peal ees) olema; teele (tee peale) risti ette astuma (ette jääma).

Kokkuvõttes näeme, et eri tüüpi sõnastikes esitatakse fraseologismid mõnevõrra erinevalt. Enamasti lähtutakse vormist, harvem sisust. Eesti väljendid antakse tavaliselt neis sisalduvate sõnade artiklite alammärksõnadena või näidete hulgas vastavalt sellele, kui ülekantuks sõnaühendi tähendust

peetakse. Et enamik vaadeldud sõnastikke lähtub emakeelse kasutaja vajadustest, võidakse neis anda fraseologismi stiilimärgend, seletus ja variandid, kuid spetsiifilisi grammatilisi omadusi tuleb osata näitelausetest välja lugeda. Ükskeelse sõnastiku vaikumisi eeldus on, et kasutaja valdab keelt, s.t tunneb väljendit, otsib tavaliselt sõnastikust lisa oma olemasolevatele teadmistele (Viks 2008: 252) – ja leiab püsiühendi vaevata artikli seest üles. Suhteliselt idiomaatilise fraseologismi juurde suunavad kasutaja a) väljendi kõik või olulised komponendid, esimene sõna või suhteliselt vaba märksõna; b) väljendi tähendus või leksikaalsed suhted. Otsustamaks, millises sõnaartiklis võib fraseologism olla fikseeritud ja kirjeldatud, tuleb teada leksikaliseerunud väljendi täpset vormi, selles sisalduvaid sõnu (vt ka Espinal 2005: 511) või tähendust. Nimetatud formaalseid tunnuseid pidi fraseologisme sõnaraamatuist pahatihti leida ei õnnestu. Nagu öeldud, võib seda takistada eesti fraseologismide suur süntaktiline paindlikkus ja leksikaalne muutlikkus (vt ka nt K. Õim 2005: 132). EKSS-ist, EVS-ist, EMS-ist, SS-ist ja FS-ist on väljendeid suhteliselt raske üles leida, sest varieeruva esimese või muu komponendi tõttu võib fraseologism olla sõnaraamatus tähestikuliselt eri kohas (vrd näiteks EKSS-i ja FS-i märksõnu, näide 8). FS-is viidatakse väljendi komponendidelt sageli ka põhiväljendile, mis on kasvatanud sõnaraamatu mahtu.

- (8a) **hea** ei saa ~ ei tule ~ ei ole (loota) head nahka
nahk ei saa ~ ei ole ~ ei tule head ~ õiget ~ suurt nahka
suur ei saa ~ ei ole ~ ei tule head ~ õiget ~ suurt nahka
õige ei saa ~ ei ole ~ ei tule head ~ õiget ~ suurt nahka (EKSS)
- (8b) **ei ole (pole) suurt nahka, ei ole (pole) head nahka, ei ole (pole) õiget nahka**
ei saa head nahka, ei saa õiget nahka, ei saa suurt nahka
ei tule head nahka, ei tule õiget nahka, ei tule suurt nahka (FS)

Teisalt sunnib see vaheldumine (vt näidet 9) järjekordselt küsima, kust läheb fraseologismide ja kujundkõne piir (vt Krikmann 1997: 48, 53 jj; Krikmann 2004: 103–108; vt ka H. Õim 2006: 230).

- (9) kaigast andma, kaigast saama, kaigast sulle! kaikaid kodara(te)sse pilduma, kaikaid kodara(te)sse loopima, kaikaid kodara(te)sse viskama, kaikaid kodara(te)sse pistma, kaikaid kodaraisse pilduma, kaikaid kodaraisse loopima, kaikaid kodaraisse viskama, kaikaid kodaraisse pistma, kaikaid kodarate vahele pilduma, kaikaid kodarate vahele loopima, kaikaid kodarate vahele viskama, kaikaid kodarate vahele pistma (vrd näidet 1).

2. Alternatiivseid võimalusi sõnastikes fraseoloogia esitamiseks

Kognitiivlingvistikas kirjeldatakse idioome nende mõistestamisele toetudes tähenduse süstemaatilise mõistelise motivatsiooni ja konkreetsete metafoorsete või metonüümsete mõtlemisviiside alusel, mille idioomid aktiveerida võivad (Espinal 2005: 520; vt ka Gibbs, Bogdanovitch, Syker, Barr 1997). Kasutusel on termin (*kehaliselt ja/või mõisteliselt motiveeritud tähendus*). S.t metafooride allik- ja sihtvaldkonna seos rajaneb maailma vahetul motoorsel

kogemisel (näiteks korrelatsioonid motoorses kogemuses) ja allikvaldkonnaks on mõisted, mis tulenevad neist vahetutest kogemustest (vt nt Lakoff, Johnson 1980; Kövecses 2000a: 1, 2).

2.1. Fraseoloogia metafooripõhine korraldamine

Ideaaljuhul tuleks idioomid korraldada mõisteliselt,⁴ nii et see peegeldab meie oletatavat mõistelist struktuuri, s.o struktuuri, mis kattub rohkem või vähem meie mõistesüsteemis leiduvaga. Väljendite mõistelist motivatsiooni arvestades tuleks osutada metafoori allik- ja sihtvaldkonnale (vt näide 10) ning metonüümial rajanevate väljendite puhul valdkonnale, mida struktureerib mitmesuguste elementidega idealiseeritud kognitiivne mudel (Kövecses 2000a: 3).

(10) allikalaga: RESSURSS (vt ka Lakoff, Johnson 1999: 161 jj)

sihtalaga: INIMENE

INIMENE ON RESSURSS

*Na vanakese jääse väega otsa; Äi poiss tule tagasi, sai otsa; Ega ma valla rahaga pole kasvatud; Mul on kolm tütar ja kolm poega, kokku pool vakamaad lapsi*⁵ (EKFA)

Selline lähenemisviis näitab, et idiomaatilised väljendid kuuluvad allik- ja sihtalaga kokku, s.t nende aluseks on mõistemetafoor. Mõistagi rakendatakse üht ja sama allikvaldkonda mitme sihtvaldkonna puhul (vt näidet 11). Need sihtvaldkonnad moodustavad metafoori ulatuspiirkonna (vt ka Kövecses 2000b) ning seda tuleks sõnaraamatus samuti näidata.

(11a) INIMESE KEHAOSAD ON RESSURSS

Olen seda juba mitu-setu seitse korda ütelnud, lõuad on pähe ära kulunud; Lähen käin turus, ega jalad sinna ei jää; Ega sul pole kroonu jalad, omi jalgu ei maksa ilmaaegu vaevata; Silmi terve vakamaa täis.

(11b) ELUTÄHTIS ON RESSURSS

Tuleb justkui raha eest seda vihma; Ega see pole valla rahaga saadud, et seda loobitakse; Ära nii palju söö, ega siin ole mõisniku vara.

(11c) OSKUSED ON RESSURSS

Ei oska puud ega maad joonistada.

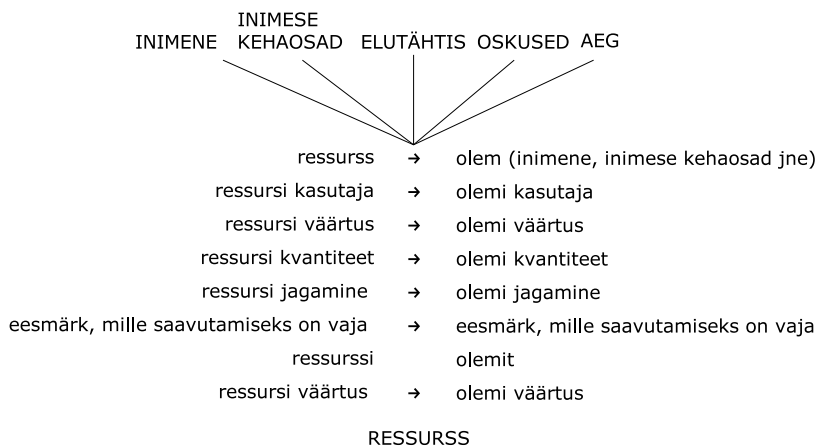
(11d) AEG ON RESSURSS

Aeg pole valla raha eest. (EKFA)

Niimoodi oleks meil oma mõistesüsteemi struktuuri tunduvalt lihtsam ette kujutada. Abstraktsete mõistete teatavad aspektid justkui esindaksid vahetult teatavaid konkreetseid allikmõisteid, oleksid nende ülekantud variandid. Tavaliselt seatakse iga allikvaldkond ükshaaval vastamisi iga seda iseloomustava sihtalaga. Kuid sedasi tuleb sihtvaldkondade jagatud allikvaldkond esile vaid korra (vt joonist 1), koos kõigi sihtaladega, mille juures seda rakendatakse (Kövecses 2000a: 7, 8).

⁴ Kasutan termineid *idioom* ja *fraseologism* paralleelselt. Nende terminite vahekorra ja olemusest vt Muischnek 2006: 12 jj. Zoltán Kövecses (2000a) räägib idioomide korraldamisest võõrkeele õppimise ja õpetamise kontekstis ja kutsub arutlema, kuidas seda kõige paremini teha.

⁵ Sihtvaldkonna täpsustamiseks on väljendid esitatud kontekstis.

Joonis 1. Allikvaldkond RESSURSS koos erinevate sihtvaldkondadega.

Sellisest mõistesüsteemi metafoorse osa iseloomustamisest saab kasu olla vaid siis, kui täpsustatakse ka neid konkreetseid aspekte, mida allikvaldkond sihtvaldkondadele annab (Kövecses 2000a: 8). Metafooril rajanevaid idioome annab iseloomustada vähemalt kolme tähenduse alusel, mis sõltuvad allik- ja sihtala vahelistest olulistest ülekannetest. Väljendite üldine tähendus tuleneb tõenäoliselt sellest, milliste sihtalade puhul konkreetset allikala rakendatakse ja kuidas väljendid on sõnastatud. Teades mis tahes metafooril rajanevat idiomaatilist väljendit ja sihtalasi, mille kohta selle allikala käib, teame ka idioomi potentsiaalseid üldisi tähendusi: sihtvaldkonnad ei saa jääda väljapoolle allikvaldkonna ulatuspiirkonda. Näiteks ressursiga seotud väljendid saavad osa oma tähendusest sihtvaldkondadelt (isik, objekt, tegevus, protsess, aeg jne), millele see allikvaldkond rakendub. Idioomide tunduvalt spetsiifilisem tähendus on ühelt poolt seotud metafoori lähteala struktuuriga, teiselt poolt sihtala vastava struktuuriga. Väljendite denotatiivne tähendus sõltubki igal üksikjuhul rakenduvast ontoloogilisest ülekandest, s.o allik- ja sihtala põhiliste koostiselementide vastavusest. RESSURSI-metafoori moodustavaid ülekandeid kasutatakse kõikide sihtvaldkondade puhul, mis kuuluvad selle allikvaldkonna ulatuspiirkonda (vt joonist 1), s.t need ülekanded iseloomustavad võrdselt mõistemetafoore INIMENE ON RESSURSS, AEG ON RESSURSS jne. Seetõttu on idioomid, mida iseloomustab (kas ühe või mitme mõistemetafoori korral) sama ülekanne, ka sama tähendusega (Kövecses 2000a: 9–12). Näiteks aitab ülekanne *ressursi väärtus* → *olemi väärtus* tuua selgust järgmiste väljendite tähendusse 'ilma vaevata [midagi] saama, saavutama' vms.

(12) *ega see mõisa vara ole; ega see pole valla rahaga saadud; ega see puu otsast lõigata ole; ei ole otsast võetav; nagu maast leitud; nagu taevast sadanud; näpuotsast võtta; varnast võtta* (EKFA)

Idioomide järelduslik ehk konnotatiivne tähendus sõltub episteemisest ülekandest, mis suundub teadmusele, mis kõnelejal on allikala elementide kohta, sihtala elementidele, s.t ühe mõisteala järeldusi, näiteks *kellegi kulul*

saadud ressurs on väärtusetu, seda võib raisata, kasutatakse mõistemetafoori vahendusel teise mõisteala puhul. Niisugused metafoorsed järeldused aitavad mh seletada sarnase denotatiivse tähendusega väljendite erinevaid tähendusi (vt näidet 13) (Kövecses 2000a: 12).

(13a) teiste oma või tehtut, niisama saadut võib raisata: *Ega see ometi mõisniku vara ole, mida sa nahka ajad; Ega ma valla rahaga põle kasvatud; Arvad, et see puus on kasvanud.*

(13b) vaevata saavutatu tuleb kasuks: *See õnn on tal nagu maast leitud; Niisugune koht ei kuku ka taevast maha*

(13c) vaevata saavutatu ei ole midagi väärt: *Ega minagi maast leitud ei ole; Ega temagi otsast võetud ei ole, sel on visadust; Ega tüdruk ei ole maast võtta ega puu otsast saada.*

(13d) kasutamata ressurs on alati käepärast võtta: *Ega ma varna otsast põle, et sa võtad sealt; Kas ma olen talle siis näpuotsast võtta; Ega need jutud ole nii, et võtad seina veerest, andis tööd ka teha; Ega need head mehed sul aia ääres vedele; Mees või asi, tea, kust aia äärest üles korjatud; vrd väljast korjatud laps (EKFA)*

Kui osutada metafoori allik- ja sihtvaldkonnale ning nendevahelistele ontoloogilistele ja episteemilistele ülekannetele, rikastab see idioomide mõistelist korraldamist, aitab kätte näidata fraseologismide tähenduse kujunemise ja muutumise. Kirjeldatud esitusviisi rakendamist võib aga takistada töömahukus. Ehkki konkreetseid allikmõisteid leidub suure tõenäosusega tunduvalt vähem kui abstraktsemaid sihtmõisteid, tähendab metafooride ulatuspiirkonna määratlemine ka ainult fraseologismide põhjal põhjalikku etümoloogilist uurimistööd.⁶

2.2. Katalaani idioomide mõisteline sõnaraamat

Katalaani idioomide mõistelises sõnaraamatus „Diccionari de sinònims de frases fetes” (Espinal 2004) on idioomid koondatud mõistelemmade ümber, s.t sõnaraamatu makrostruktuur koosneb 5 500 tähestikuliselt reastatud mõisteartiklist, mis sisaldavad 15 500 vastava mõistega semantiliselt või kognitiivselt seotud leksikaliseerunud väljendit⁷ (Espinal 2005: 509, 513). Mõisteartiklite sees on idioomid järjestatud alfabeetiliselt ja esitatud sellises vormis, nagu nad esinevad enamikus sõnastiku koostamise aluseks olnud leksikograafilistest allikatest (8,2% idioomidest pärineb tänapäeva kirjalikest allikatest või suulisest kõnest) (Espinal 2005: 539). Vormiliste erisuste korral on antud väljend üldistatud kujul (Espinal 2005: 522). Selles kognitiivsest semantikast inspireeritud sõnaraamatus ei eeldata, et kasutaja juba teab iga üksikut sõnaraamatus määratletavat väljendit, pigem sõltub tema teadmus idioomi kohta suuresti võimest tajuda mõistelisi seoseid: kasutajale pakutakse hulga-

⁶ Eesti fraseologismide kujunditekkemehhanismide väljaselgitamisel on kõige põhjalikumate ja üldistavamate järeldusteni jõudnud Feliks Vakk (1970, 1984).

⁷ S.o tuumidioomid (mittekompositsioonilised ja mittekujuandlikud väljendid, mis sisaldavad rohkem kui ühte ülekantud tähenduses sõna (vt Espinal 2005: 510), kujundlikud idioomid, piiratud kollokatsioonidega mitmesõnalised väljendid ja vähemalt ühte mittekompositsioonilise tähendusega sõna sisaldavad mitmesõnalised väljendid. Katalaani idioomide mõistelises sõnaraamatus lähtutakse põhimõttest, et idioomid koosnevad mitmest sõnast ja on semantiliselt või (morfo)süntaktiliselt leksikaliseerunud (Espinal 2005: 510).

liselt mõiste ja väljendi seoseid, mille abil jõuda mis tahes väljendini. Selles sõnaraamatus ei peeta idioome enam sugugi spetsiifilisteks sõna- ühenditeks, mis kuuluvad keele sõnavarasse ja on juhuslikult seotud teatava märksõnaga, vaid idioome käsitatakse süntaktiliste tarinditena, mis sõltuvad mõistevaldkondadest erinevate kognitiivsete protsesside (s.o metafoori, metonüümia ja muude allikas–siht-ülekannete) kaastulemina (vt ka Gibbs, Bogdanovich, Sykes, Barr 1997: 142). Sõnaraamatu mõisteloend on kujunenud põhiliselt nende mõistelistest sihtvaldkondade põhjal, millega idioomid mõistesüsteemis seonduvad, väiksem osakaal on idioomide allikala struktuurist tulenevatel mõistetel (Espinal 2005: 513, 523). Väga ebamäärastest ja ülekantud mõistetest on hoidutud. Kahe või enama mõistega on seotud polüseemilised idioomid (näiteks *hunnik õnnetust* – SAAMATU, ÕNNETU) või sellised väljendid, mille tähendus seondub rohkem kui ühe mõistelise sihtalaga.

Sõnaraamatu mikrostruktuuris esitatakse väljendi grammatiline kategooria (mis on enamasti korrelatsioonis vastava mõiste grammatilise kategooriaga); väljendi leksikograafiline definitsioon ja näide koos viitega leksikograafilisele allikale; vajaduse korral kommentaarid väljendi kasutamise kohta; mõistelised suhted teiste idioomidega; kui vaja, siis täpsustatakse formaalseid variante, antakse murdevariandid ja murdemarkeering, morfoloogilist (liit-sõnade ja reduplikatiivväljendite kohta) ja normatiivset infot (selliste sõnade kohta, mida tänapäeva normatiivsetest sõnaraamatutest ei leia); selgitatakse väljendite mõne koostiselemendi etümoloogiat. Väljendi peasõna järgi määratletakse selle süntaktiline kategooria: vahet tehakse nimisõnafrasidel, mille tuumaks on nimisõna, hulgafrasidel, mille tuumaks on hulgasõna jne (Espinal 2005: 514 jj, 526).

Peale mõistelise osa sisaldab see käsiraamat kõigi käsitletavate väljendite alfabeetiliselt indeksit koos viidetega vastavatele mõistetele. Sõnaraamat on ilmunud nii elektrooniliselt kui ka paber kandjal (Espinal 2005: 509, 513).

3. Eesti fraseoloogia mõisteline korraldamine

Seni ilmunud sõnastikest on eesti fraseologismid mõistepõhiselt korraldatud „Väljendiraamatus” (VR 1998). Põhimõtteliselt sama lähenemisviisi on võimalik tulevikuski rakendada ja vormistada näiteks „Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasi” (EKFA) materjali põhjal mahukam ja detailsem mõisteline fraseoloogiasõnaraamat. Andmebaasis, mis sisaldab rohkem kui 20 000 tüpoloogiliselt, morfoloogilis-süntaktiliselt ja semantiliselt märgendatud väljendit, on „Väljendiraamatu” eeskujul eristatud ligi 1000 põhitasandi mõistet.⁸

(14) TAKISTAMA astub või keele peale; ega ta leiba küsi; jalgu jääma; jalus olema; kaela jääma; kaela peale tulema; kaelas olema; kaikaid kodaratesse pilduma; kanda taha panema; kui seep silmas; küljes kui takjas; köis jalus; nagu kammitsas; nagu suits silmas; nagu veskikivi kaelas; nagu virp kanga sees; pakk jalus; pinnuks silmas; põigiti ees; rist kaelas; risti ees; ristiks loodud; risuks ees; saab risti kaela; teistele ristiks, enesele vaevaks;

⁸ Suur erinevus katalaani idioomide mõistelises sõnaraamatus esitatud mõistete hulgast tuleb tõenäoliselt erinevatest kategoriseerimispõhimõtetest (vt EKFM 2008).

vitsaks loodud; värava vahele kinni jääma; koht kirikaian, kahe kivi vahel; karu katõ pojaga tii pääl iin; tükib nagu konn vikati ette; Alt ära, aganad, kui rapperukkid tulevad! Alt ära, alevisaksad, linnalipakad tulevad! Andke ruumile maad! Eest ära, kiisapuru, suured kalad tulevad! Ega sa klaassepa poeg ole, et läbi paistad! Hoiä alt! Hoiä eest! Kas olõt kiislat söönu, et läbi paistat? Korista oma kondid! Kui seda metsa ees ei oleks! Laske lapsega läbi! Sant, valge eest, näita, mis laulu number on! (EKFA)

Sel viisil osutatakse metafoori sihtvaldkondadele, mis motiveerivad koos allikvaldkondadega suuremat osa andmebaasi materjalist, ja viimasest tulevalt ka fraseologismide üldisele tähendusele. Seega on olemas lähte-eeldus, et esitada EKFA aines sõnaraamatus suhteliselt kasutajasõbralikult, s.o koondada ühe või teise mõistega seonduvad fraseologismid vastavatesse mõisteartiklitesse. Mõiste kajastab olendeid, esemeid ja nähtusi oluliste ja spetsiifiliste tunnuste, seoste ja suhete kaudu. Mõistete maht võib olla väga erinev nii alamõistete kui ka materjali tiheduse poolest, näiteks mõistes PEKSMÄ eristuvad alammõisted vastavalt peksmise intensiivsusele ja peksmisvahendile jne, mõistes SÖÖMA vastavalt söömise kiirusele ja toidu kogusele, mõistes LAISKUS vastavalt omaduse määrale. Püüsavalt ulatuslike mõistete puhul on tõenäosus, et kasutaja suudab neid väljenditega seostada, suurem. Mõistagi peaks sõnaraamatus fraseologismidega kaasas käima info nende vormi, tähenduse ja kasutamise kohta (vt ka Espinal 2005: 513). Et eesti fraseologisme ei ole sõnaraamatutes (v.a FS 2007) kuigi süsteemselt käsitletud, pole paraku mõeldav anda iga väljendi juures selle leksikograafilist definitsiooni. EKFA-s on fraseologismid püütud märgendada denotatiivse tähenduse järgi, kuid materjali referentsiaalse piiratuse ja/või ebamääruse tõttu (vt näidet 15) jääks väljendite täpne sisuline määratlus sõnaraamatu jaoks siiski sageli liiga küsitavaks.⁹

(15) *Kiidus mees nagu kukk teeb kanakarja ees kok-kok; Keksib nagu kukk; Istus kui kukk, liiguta-i lillegi; Oled justkui hollandi kukk; Kõnnid uhkelt paneeli peal kui kukk aia otsas; Ära ole nõnda kahmakas ja upsakas oma sõnudega, kange ütlemäie, egä sa viel kui kikkas et öle; Siis sõidab hobu kut kukk, mies peal kut nukk.* (EKFA)

Küll viib loodud mõistesüsteem kokku semantiliselt seotud väljendid, aitab demonstreerida fraseologismide tähenduse arenemisjärke ja teiseneimist, funktsioonimuutusi (vt näidet 16 ja vt ka näidet 17). Nii ühes mõisteartiklis kui ka eraldiseisvates artiklites seob sama üldise tähendusega väljendeid samal allikmõistel põhinemine, näiteks *kont kõhus, kange kui pulk, kange kui nui, nagu küünarpuu alla neelanud*. Sama üldise ja denotatiivse tähendusega väljendeid, mis toetuvad samale ontoloogilisele ülekandele, võib pidada sünonüümideks (vt tabelit 1), näiteks *kont kõhus, nagu küünarpuu alla neelanud*. Sama üldise, denotatiivse ja konnotatiivse tähendusega väljendid on täissünonüümsed, sest toetuvad samale episteemilisele ülekandele, näiteks

⁹ Tavakasutaja seisukohalt oleks ilmselt otstarbekas selgitada tänapäeval arusaamatute murdesõnade tähendust (vt ka K. Õim, A. Õim, Hussar, Baran 2003: 17 jj). Et paljude fraseologismide kujundi olemus langeb kokku vanasõnade aluseks olevaga, tuleks (tüübinumbriga) osutada ka neile.

kange nagu puuhobune, nagu puukaru. Katalaani idioomide mõistelises sõnaraamatus on suurt tähelepanu pööratud idioomide sünonüümiasuhetele, lisaks on teatud juhtudel näidatud veel antonüümiasuhe, pöördvastandus või argumendi pöördjärg ja laiendatud tähendus (põhjus–tagajärg, protsess–seisund, tegevus–moodus, erinevad tähendusvarjundid) (Espinal 2005: 528). EKFA-s on ristviitamist seni rakendatud vaid leksikaalselt äärmiselt lähedaste või sünonüümsete väljendite vahel ja seda üsna ebajärjekindlalt. Küll tagab andmebaasi praegune märgendustase selle, et samasse mõisteartiklisse on võimalik koondada nii sünonüümid kui ka antonüümid (nt KASVAMA: *ajab kasu taga – ei kosu ega kasva*; PEAVARI: *varju all olema – aia ja hange vahel olema*; KIIRE: *pole aega pihku sülitada – aega küll selle kiire asjaga*) ning osa ja terviku suhetes fraseologismid (nt LEIB: *kurakäemees; peremees; näljaleib; jõuluorikas; kahe käe leib; saksaviilukas; sandikäär*; HAIGUS: *Tooma kange käsi; veiseröögatus; ei saa istu ega astu; tõbi suust sisse läinud; küüneviha sisse läinud*; LAPS: *harkjalg; kisapill; peenike pere; silmatera; jalapäästja; kaapekakk; pesamuna; kasukalaps; kõrvaline laps*).

Tabel 1.

Fraseologismide leksikaalseid seoseid

tähendus	mõisteline seos	sünonüümia	täielik sünonüümia	antonüümia	osa-tervik
sama üldine tähendus	+	+	+	+	+
sama denotatiivne tähendus	–	+	+	–	–
sama konnotatiivne tähendus	–	–	+	–	–

Samuti on EKFA-s rohkesti jälgi väljendite tähenduse üldistumisest ja seda kõigil kolmel tähendustasandil, vrd väljendite puud ja maad, maid jagama, puile ega maile näiteid.

(16a) *See on hakkaja mees, see saab omale varsti puud ja maad 'saab omale varsti majapidamise'; Kõik on ta ära joonud, puud ja maad ära priisanud, terve varanduse; Ei saa puile ega maile 'ei saa omas ametis edasi'; Alati tagasipite, ei saa puele ei maele 'inimene ei sua oma harilikku leiba, ei riiet'.*

(16b) *Mis puid-maid teil ka jagada on, et te korda ei saa? Mis ossa vai puumaa teil ütte putusse kui ütstõsega iluste läbi ei saa? Jüri ja Jaan said poe juures kokku ja läksid kohe maid jagama; Mis talud teil jagada on? Mis metsad-maad neil kokku puutuvad, et tülli lähevad? Mis mõisa neil jaka om vai mõisakraam?*

(16c) *Ta sööb puu ja maa kokku; Ei oska puud ega maad joonistada; Kus see kasvab, kas puis või mais? Oled sa kasvanud puis või mais?*

(16d) *Nüüd ei saa temaga enam puile ega maile 'ei saa sugugi läbi'; Räägi puile ehk maile 'kui laps ei kuula sõna'. (EKFA)*

Fraseologismide tuumelemendi formaalne varieerumine EKFA-s näitab grammatilisi ja leksikaalseid mooduseid, kuidas üht või teist kujundit on kasutatud. Seetõttu ei ole kõiki neid teiseid sugugi mitte alati õige pida-da leksikaliseerunuks (probleemist lähemalt vt nt K. Õim 2005, K. Õim, A. Õim, Hussar, Baran 2003: 11 jj). Et mitte piirata kõikvõimalike formaalse-te variantide esitamisega väljendi kasutamist loomulikus keeles, tuleks kaa-luda fraseologismi vaheldumise (sh murdevariantide) demonstreerimist sõna-raamatu mõisteartikli näiteblokis koos kontekstiga.

Fraseologismide järjestamisel mõisteartikli sees oleks üks võimalusi jär-gida väljendite ehitust. Nagu eespool öeldud, on suurem osa EKFA materja-list märgendatud muuhulgas vastavalt sellele, kas väljend on korrelatsioonis sõnaliigiga või on ta lause.

1. Üldjuhul väljendavad fraseologismid lausega tähistatava situatsiooni komponente. Tegusõnalised väljendid vastavad küsimusele *mida teeb?* (nt *ajab asja ära*), omadussõnalised fraseologismid küsimusele *missugune?* (*ajast ja arust*), kvantumit tähistavad nn hulgasõnalised väljendid küsimusele *kui palju?* (*justkui apteegikaaluga*). Nimisõnaliste fraseologismide hulgas on eris-tatud väljendeid, mis tähistavad tegijat, s.o inimest, inimesetaolist olendit, loo-ma (*kes?: ema lehma lellepöeg*), konkreetset eset (*mis?: head ja paremat*) ja nähtust, emotsioone vm abstraktset (*mis?: kirvetöö*). Määrsõnaliste fraseolo-gismide hulgas on vahet tehtud väljenditel, mis tähistavad sündmuse toimu-mise viisi (*kuidas?: elu eest*), kohta (*kus?: kiviga visata*) ja aega (*millal?: enne kukelaulu*).

2. Teisejärguline on väljendite funktsioneerimine lausena (vt tabelit 2). Ootuspäraselt on EKFA-s esindatud kõik kommunikatiivsed lausetüübid. Käsk-, soov- ja hüüdlauseid hulgas on hellitusnimesid, söimuse ja pilkeid (nt *kukumuna*, *täinahk*, *mesimeeleke*, *kuriloom*), hüüatusi ja hüüdeid (*Tule taevas appi!*), viisakusvormeleid ja soove (*Õnn kaasa!*), sajatusi (*Susi sind söögu!*) jm. Tihti kiilduvad need fraseologismid ümbritsevasse lausesse, jää-des viimasega grammatiliselt seostamata: sagedased on nominaal- ja hüüd-fraaslaused, s.o mitteverbaalsest fraasist koosnevad vaeglaused (vt EKG II: 102, 228).

3. Mitmest (osa)lausest koosnevad sõnaühendid on EKFA-s täiesti perifeer-sed. Viimaste hulgas on tõrjevormeleid, pareerivaid repliike ja sõnamõnitusi (nt *Imelik*. – *Imelik oli Tootsi koolivend*), kiirkõnesid (*Õtsekõhe Õtsa Mardi õuest läbi*), sõnamänge („*Kuradi vunts, ütles habe*), lõppriimilisi ütlusi ja sal-me (*Eit läks heina, lõi sarved seina*) jne. Paljud säärastest väljenditest paista-vad keskenduvat verbaalsusele. On loomulik, et lausekujulised fraseologismid ei ole morfosüntaktiliselt nii kinnistunud kui fraasid. Mida paremini väljend semantiliselt jaguneb, seda tõenäolisem on selle süntaktiline paindlikkus (vt Espinal 2005: 520; väite poolt- ja vastuargumente vt Muischnek 2006: 15, 16).

Võib öelda, et EKFA-sse koondatud fraseologismid on tüüpiliselt fraasi struktuuriga lause moodustajad, enamikus neist on võimalik eristada pea-sõna ja laiendeid või on tegu rindtarindiga. Sõnaraamatu koostamisel oleks samm edasi märgendada fraasi vormis väljendid andmebaasis peasõna sõna-liigiti (vt ka Espinal 2005: 514 jj). Arusaadavalt ei pruugi fraseologismi kui terviku sõnaliigimääratlus olla vastavuses tema fraasitüübiga. Näiteks nimi-sõnafraas *tuli takus* võib lauses esineda nii omadus- kui ka määrsõnalisena, vrd *Mes rumala sa alade tied, et aeva on tuli taga?* ja *Jookseb nii et kas mu*

Tabel 2.

Fraseologismide funktsioon ja ehitus

LAUSE	verbifraasid (VP)	<i>ei karda vanakuraditki; kella valama</i>
MOODUSTAJAD	nimisõnafraasid (SP)	<i>ausõna aukudega; paljas luu ja nahk</i>
	omadussõnafraasid (AdjP)	<i>nagu sõelapõhi; kui põrsa küljest</i>
	määrsõnafraasid (AdvP)	<i>läbi ja lõhki; mehemoodi; pihuks ja põrmuks</i>
	kaassõnafraasid (PP)	<i>oma käe peal; au pärast; kätt-jalga mööda</i>
	hulgasõnafraasid (QP)	<i>paar parajaid; iga sõrme jaoks kümme tükki</i>
LAUSED (L.)	väitlauseid	<i>Kopik läheb enne peos palavaks, kui välja annab; Esimesed hambad said, tagumised jäid ilma.</i>
	küsilauseid	<i>Kas tahad suuremaks kasvada? Kas puukaru või takuhunt?</i>
	käsklauseid	<i>Hoia oma leivamulk kinni! Hing, hoia alt, uputus tuleb! Mine metsa! Kurat su sisse! Puhka rahus! Hääd üüd ja kirbul tüüd!</i>
	soovlauseid	
	hüüdlauseid	<i>Vaat, kus mul asjamees! Kill, koll, Juhan loll!</i>
	mitmest lausest sõnaühendid	<i>Kust tuled? – Sinna, kuhu läksin.</i>

pärast, nagu oleks tuli takus. Näites 17 ongi mõistega VALETAMA seonduvate fraseologismide¹⁰ korraldamisel järgitud seda, millise süntaktilise tarindiga on tegu ja milline on selle struktuuritüüp.

(17) VALETAMA

VP

keelt viskama: Siis ma ütlen, et ära viska keelt.

valget härga ajama: Sa ajad jälle seda valge härja juttu.

teeb tule sinna, kus on vesi: Ei sene juttu kohe maksa taga aia, sie tege sinne tule, kus vesi on, räägi puha väärrite; Sie tieb kua tule vie auku, riagib niesukest juttu, mis sugugi tõsi ei õle; Teeb tule vette; Teeb vee peale tule, kus ta kunagi ei põle.

räägib maad ja ilmad kokku: Peremees luuletas pual ilma kokku.

valetab suud-silmad täis: Ta valetab, et silmad täis keik; Teene reägib ja kiidab oma asja, valetab teese suud ja silmad täis ja teene usob; Võlsib sul suud-silmad täis.

jõuab väga jutuga: Jöövab oma jutuga.

valetab nagu vana hobune: Valetab kui vana valge hobune.

¹⁰ EKFA-s on selliseid väljendeid kokku üle saja, siin on neist tehtud valik ning väljenditele järgnevad kasutamisinäited.

valetab, nii et suu suitsseb Ai, ei ole sedäsi mitte, vaade juuse suid-seve; Keerudas naat suu suitses; Kui hakkas rääkima, pallas suits keis suust välja; Ma ole näin ühte naist, kissi klatsis, et suu suitsis pias; Päälagi suitsab; Sa valetad nenda, et su habe põlema läheb; Sa valetad nõnda, et su päälagi suitsseb; See tüdruk valetab, nii et pää suitsseb ja aurab otsas; Sul kõrva suitses; Suu suitsseb ja habe aurab. **valetab, nii et valge hobune tuleb metsast välja** Sa valetad valge hobuse metsast välja.

SP

isehakkand jutt: Kuiva välku lüüb, vanad rahvas ütlesid, et külvab silki, aga sie on hakkand jutt, sie ei õle õige.

jahimehejutt: Sii põle jutt ega kedagi, jahimeeste või kalameeste lugu, parasjagu tõtt.

jutu jalg: Oli vana jutujalg ja pett.

valekrapp: Äi ma seda valekrappi usu.

valevorst: Valevorst tähendab valelik inimene.

vale keelega: Ta tuli tuli võle keeleg siijä, võlets suu silmä tüüs.

AdjP

kõver kui oina sarv: Keerud jutud nagu jäära sarved.

õige kui look: Sinu jutt om õige ku hobeseluok, sina võletat; Õige ku saksa hobesa luok.

tõsi kui tõrre põhjas vesi: Tõsi kui tõrre vesi, vale kui varsa kusi; Tõsi nagu tõrdes vesi.

L

kui ma ütlen, siis ma valetan: Ko ma ütles, sis ma petä; Kui ma kõnele, sis ma võlsi; Kui ma räägi, siis ma valeta.

jutul ei ole põhja all: Jutul koo põhi all, mis põha peal sa juttu aad; Mina olen kirjast lugend, aga mina seda põhja põle kätte soand; Mukku jobab, juttul ei õle põhja, ei perä, joba, mis ei panta tähelegi; See muidu kõlakas, ei sellel ole põhja all; Tämä jutul ei õle kedägi mago egä põhja all.

jutul on jalad all: Mõni inimene aab eluaeg neukest lori, kellel põle jalgu all, kiski ei usu seda.

tühi jutt, et tädi surnud, kus nahk ja kõrvad: Kui imä koolnu, kos nahk ja kõrva; Kui su mamma tõesti surnud, siis näita mulle, kus nahk ja kõrvad; Lori puha, et tädi surnu, kus nahk ja sarve. – Vaes-temaja seina pääl; Lorijutt, et tädi surnud, kos nahk ja kõrva. – Val-lamaja seina pääl; Tühi jutt, et papa surnud, kus papa nahk on; Tühi jutt, et tädi surnd, eks nahk oleks ümmer saana; Tühi jutt, et tädi surnd, kus nahk ja põis; Tühi jutt, et tädi surnud, kus nahk ja karvad; Vale puha, et tädi surnud, kus nahk ja kõrvad. (EKFA)

Selles loendis on kokku viidud semantiliselt ja morfosüntaktiliselt kinnistunud ja seotud fraseologismid: sama või sarnase struktuuriga süntaktilistel tarinditel on sama või sarnane tähendus.

Kokkuvõte

Sõnastike sihtgrupist ja otstarbest olenevalt esitatakse eesti fraseoloogia sõnaraamatute makro- või mikrostruktuuris. Kasutaja suunavad fraseologismi juurde kas väljendi kõik või olulised komponendid (EMS-is), esimene sõna (FS), suhteliselt vaba märksõna (EKSS, EVS) või fraseologismi tähendus ja leksikaalsed suhted (EKMS, SS, VR). Et otsustada, millises sõnaartiklis võib fraseologism olla fikseeritud ja kirjeldatud, tuleb seega teada leksikaliseerunud väljendi täpset vormi, selles sisalduvaid sõnu või selle tähendust. Arvestades eesti fraseologismide suurt süntaktilist paindlikkust ja leksikaalset muutlikkust, ei ole see alati paraku võimalik. Nii ei pruugi kasutaja fraseologisme üld- ega erisõnastikest üles leida. Fraseologismide formaalsete tunnuste põhjal esitamisele pakub alternatiivi kognitiivsest keeleteadusest inspireeritud mõistepõhine lähenemine esitada fraseologismid erisõnastikus mõisteseoste alusel. Üldsõnastikes see mõistagi võimalik pole. Väljendite mõistelisest motivatsioonist tulenevalt sõltub meie teadmus väljendi kohta suure tõenäosusega võimest tajuda mõistelisi seoseid. Mõiste kajastab olendeid, esemeid ja nähtusi oluliste ja spetsiifiliste tunnuste, seoste ja suhete kaudu. On ilmne, et piisavalt mahukaid mõisteid suudaks sõnaraamatu kasutaja väljenditega seostada.

Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasi märgendustase võimaldab koondada ühe või teise mõistega seonduvad fraseologismid vastavatesse mõisteartiklitesse. Andmebaasi tarbeks loodud mõistesüsteem viib kokku semantiliselt seotud väljendid, aitab osutada fraseologismide (üldisele) tähendusele, demonstreerida selle arenemisjärke ja teisenemist, funktsiooni- muutusi. Mõisteartiklite sees on fraseologismide süntaktilist struktuuri arvestades võimalik kokku viia ka morfosüntaktiliselt seotud fraseologismid.

Kirjandus

- EKFA = Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas 1998–2005. Koost A. Baran, A. Hussar, A. Õim, K. Õim. – <http://www.folklore.ee/justkui>.
- EKFM = Eesti kõnekäändude ja fraseologismide mõistestik 2008. Koost A. Õim. – <http://www.folklore.ee/justkui/moiste.php>.
- EKG II = M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993.
- EKMS = A. Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV. Stockholm: Vaba Eesti, 1958–1963.
- EKSS = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat I–VII. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1988–2007.
- EMS = Eesti murrete sõnaraamat I–lahhest. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1994–2007.
- Es p i n a l, M. T. 2004. Diccionari de sinònims de frases fetes. Barcelona–València: Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions / Publicacions de la Universitat de València / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- Espinal, M. T. 2005. A Conceptual Dictionary of Catalan Idioms. – International Journal of Lexicography, kd 18, nr 4, lk 509–540.
- EVS = Eesti-vene sõnaraamat 1–4. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1997–2006.
- FS = A. Õim, Fraseoloogiasõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1993.
- Gibbs, Jr., R. W., Bogdanovich, J. M., Sykes, J. R., Barr, D. J. 1997. Metaphor in Idiom Comprehension. – Journal of Memory and Language, nr 37, lk 141–154.
- Krikmann, A. 1997. Sissevaateid folkloori lühivormidesse I. Põhimõisteid. Žanrisuhteid. Üldprobleeme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Krikmann, A. 2004. „Sai hea obaduse vastu obadust”: Löömist ja peksmist märkivad väljendid eesti keeles. – Reetor 3. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus.
- Kövecses, Z. 2000a. A Cognitive Linguistic View of Learning Idioms in an FLT Context. Essen: LAUD Linguistic Agency, University-GH Essen.
- Kövecses, Z. 2000b. The Scope of Metaphor. – Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective. Ed. by A. Barcelona. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, lk 79–92.
- Lakoff, G., Johnson, M. 1980. Metaphors We Live By. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G., Johnson, M. 1999. Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought. New York: Basic Books.
- Muischnek, K. 2006. Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles. Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 17. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- SS = A. Õim, Sünonüümisõnastik. Tallinn, 2007.
- Vakk, F. 1970. Suured ninad murdsid päid... (Pea ja selle osad rahvalike ütluste peeglis). Tallinn: Valgus.
- Vakk, F. 1984. Miks just nõnda? Peotäis tekkelugusid ja uudistavaid lühimatku eesti fraseoloogia radadelt. Tallinn: Valgus.
- Viks, Ü. 2008. Eesti-X-keele sõnastik ja grammatika. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 4. Toim H. Metslang, M. Langemets, M.-M. Sepper. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 247–261.
- VR = A. Õim, Väljendiraamat. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1998.
- Õim, H. 2006. Mida aeg võib meiega teha ja mida meie ajaga. – Keele ehe. Toim E. Niit. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 30. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 223–231.
- Õim, K. 2005. Fraseologism *versus* kõnekäänd. – Emakeele Seltsi aastaraamat 50. Peatoim M. Erelt, tegevtoim M.-M. Sepper. Tallinn, lk 129–142.
- Õim, K., Õim, A., Hussar, A., Baran, A. 2003. Kõnekäändude kartoteek andmebaasiks. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 4–23.

Idioms in Dictionaries

Keywords: cognitive linguistics, lexical semantics, thesaurus, idiom

Representation of Estonian idiomatic expressions in different dictionaries is analysed from the 'user-friendly' aspect. More often than not dictionary users are

expected to have some knowledge on the lexical content and syntactic structure of the expression, serving as a cue to its entry. Nevertheless, the syntactic flexibility and lexical variability of phraseological expressions may render them hard to find in a dictionary. An alternative to representation by means of formal characteristics is offered by the conceptual approach, inspired by cognitive linguistics. As idioms are conceptually motivated our knowledge of them most likely depends on our ability to perceive conceptual relations. Obviously a user would be able to relate phraseological expressions to large concepts. The concept system developed for the Database of Estonian Sayings and Phraseological Expressions enables bringing together expressions that are semantically related, pointing out their (general) meaning and demonstrating the stages of development, alteration and functional changes of their meaning.

Katre Õim (b. 1970), PhD, Tallinn University, Institute of the Estonian Language and Culture, docent; Estonian Literary Museum, senior researcher, katre.oim@tlu.ee